

Тема 3. Поняття, види та класифікація економічних злочинів

Критерії класифікації економічних злочинів

Класифікація економічних злочинів є необхідною передумовою їх наукового аналізу, правової кваліфікації та розроблення ефективних механізмів протидії. Економічна злочинність як складне соціально-правове явище охоплює широкий спектр протиправних діянь, що посягають на відносини власності, фінансову систему, господарську діяльність, бюджетну сферу, банківську систему та інші елементи економічної безпеки держави. Саме тому питання класифікації не є формальним: воно дозволяє систематизувати різноманітні злочини, визначити їх спільні та відмінні риси, а також окреслити специфіку запобігання і розслідування.

Одним із базових критеріїв є об'єкт злочину, тобто ті суспільні відносини, на які спрямоване протиправне посягання.

У цьому контексті економічні злочини можуть бути поділені на:

– злочини проти власності (незаконне заволодіння майном у сфері підприємницької діяльності, привласнення, розтрата, шахрайство в економічній сфері);

– злочини у сфері господарської діяльності (фіктивне підприємництво, незаконна підприємницька діяльність, маніпуляції з корпоративними правами);

– злочини у фінансово-кредитній сфері (шахрайство з фінансовими ресурсами, незаконні операції з кредитами, порушення банківського законодавства);

– злочини у бюджетній та податковій сфері (ухилення від сплати податків, незаконне відшкодування ПДВ, розтрата бюджетних коштів);

– злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності (контрабанда, незаконні валютні операції, маніпуляції з митною вартістю).

Такий підхід дозволяє визначити, які саме економічні відносини зазнають порушення, а отже – які інституції повинні відігравати провідну роль у протидії.

Іншим критерієм є предмет злочину – матеріальні або нематеріальні цінності, на які спрямоване посягання. У сучасній економіці предметом злочину можуть бути:

- грошові кошти (готівкові та безготівкові);
- цінні папери;
- майнові права;
- цифрові активи;
- бюджетні ресурси;
- корпоративні права;
- інформація з обмеженим доступом.

З розвитком цифрової економіки особливої актуальності набувають злочини, предметом яких є електронні фінансові ресурси або цифрові активи. Це свідчить про динамічний характер економічної злочинності та необхідність адаптації класифікаційних підходів.

Важливим критерієм є суб'єкт злочину – особа, яка його вчиняє. У сфері економічної злочинності суб'єкт має особливе значення, оскільки часто йдеться про спеціальних суб'єктів.

Можна виділити:

- загальних суб'єктів (будь-яка осудна фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності);
- спеціальних суб'єктів (службові особи, посадові особи підприємств, банківські працівники, керівники суб'єктів господарювання);
- організовані групи та злочинні організації;
- службових осіб органів державної влади чи місцевого самоврядування, які використовують службове становище для отримання економічної вигоди.

Особливу увагу в науці приділяють так званій «білій комірцевій» злочинності – правопорушенням, що вчиняються особами з високим соціальним статусом у межах їх професійної діяльності.

Економічні злочини можуть відрізнятися за механізмом реалізації протиправного наміру. За цим критерієм їх поділяють на:

- злочини, пов'язані з обманом (шахрайство, введення в оману контрагентів, маніпуляції з фінансовою звітністю);
- злочини, пов'язані зі зловживанням службовим становищем;
- злочини, пов'язані з фальсифікацією документів або даних;
- злочини, пов'язані з використанням складних фінансових схем (офшорні операції, багаторівневі трансакції, легалізація доходів).

Цей критерій має практичне значення для криміналістики, оскільки визначає методи розслідування та доказування.

З точки зору кримінального права економічні злочини поділяються залежно від тяжкості – на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Критерієм виступають розмір завданої шкоди, спосіб вчинення, наявність організованої групи, повторність, наслідки для державних чи суспільних інтересів.

Злочини, що спричиняють значні втрати бюджету або підривають фінансову стабільність держави, можуть кваліфікуватися як особливо тяжкі.

Економічні злочини здебільшого вчиняються умисно, оскільки передбачають свідоме використання економічних механізмів для отримання неправомірної вигоди.

Водночас окремі правопорушення можуть бути результатом необережності (наприклад, грубе порушення правил фінансової діяльності, що спричинило значні наслідки).

Розмежування умислу та необережності має важливе значення для правильної правової оцінки діяння.

За рівнем організаційної складності економічні злочини можуть бути:

- індивідуальними;
- груповими;
- вчиненими організованими злочинними угрупованнями;
- транснаціональними.

У сучасних умовах дедалі більшого поширення набувають транснаціональні економічні злочини, пов'язані з міжнародними фінансовими потоками та використанням юрисдикцій із низьким рівнем прозорості.

Економічні злочини можуть систематизуватися залежно від галузі економіки, в якій вони вчиняються:

- банківська сфера;
- страхування;
- фондовий ринок;
- державні закупівлі;
- аграрний сектор;
- енергетика;
- оборонно-промисловий комплекс.

Такий підхід дозволяє враховувати специфіку галузевих ризиків та розробляти секторальні програми запобігання.

У міжнародній практиці економічні злочини часто розглядаються крізь призму фінансових правопорушень, корупції, відмивання коштів, шахрайства з бюджетними ресурсами та кіберзлочинності.

Важливу роль у стандартизації підходів відіграють міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй та Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, які формують рекомендації щодо протидії фінансовим злочинам і легалізації доходів.

Кримінально-правова характеристика економічних злочинів

Кримінально-правова характеристика економічних злочинів є системним описом їх юридичної природи, структурних елементів складу злочину, особливостей кваліфікації та відповідальності. Вона дозволяє не лише визначити межі кримінальної заборони, але й розмежувати економічні злочини з суміжними правопорушеннями – адміністративними, цивільно-правовими або дисциплінарними. У підручниковому вимірі кримінально-правова

характеристика охоплює аналіз об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони, кваліфікуючих ознак, а також особливостей кримінальної відповідальності.

Економічні злочини – це суспільно небезпечні діяння, що посягають на встановлений порядок здійснення господарської діяльності, фінансову систему, відносини власності, бюджетну сферу, банківську діяльність та інші складові економічної безпеки держави.

У структурі кримінального законодавства вони зазвичай зосереджені в розділах, присвячених злочинам у сфері господарської діяльності, службовим злочинам, злочинам проти власності, а також злочинам у сфері використання фінансових ресурсів. Така систематизація відображає багатовимірність економічної злочинності: вона охоплює як класичні посягання на майно, так і складні фінансові махінації.

Об'єктом економічних злочинів виступають суспільні відносини, що забезпечують функціонування економічної системи держави. Йдеться про відносини у сфері:

- власності;
- підприємницької діяльності;
- кредитно-банківської системи;
- бюджетних і податкових процесів;
- валютного регулювання;
- фінансового контролю.

На відміну від загальнокримінальних злочинів, де безпосереднім об'єктом часто є життя або здоров'я особи, економічні злочини посягають переважно на майнові та організаційні відносини. Їх шкода може бути не миттєвою, а накопичувальною, впливаючи на стабільність державних фінансів або довіру до економічних інститутів.

У деяких випадках поряд з основним об'єктом існує додатковий – наприклад, авторитет державної служби або інтереси юридичних осіб.

Об'єктивна сторона економічних злочинів характеризується діянням (дією або бездіяльністю), наслідками та причинним зв'язком між ними.

Більшість економічних злочинів вчиняються шляхом активних дій: подання недостовірної фінансової звітності, незаконне заволодіння коштами, укладення фіктивних договорів, зловживання службовими повноваженнями. Проте можливі й випадки бездіяльності – наприклад, умисне невиконання обов'язку зі сплати податків або неподання обов'язкової інформації.

Особливістю є те, що значна частина економічних злочинів має формальний склад. Це означає, що для визнання злочину закінченим достатньо самого факту вчинення забороненої дії, навіть якщо реальна шкода ще не настала. В інших

випадках склад є матеріальним і передбачає обов'язкове встановлення розміру збитків.

Також важливими є спосіб, час, місце та обстановка вчинення злочину, адже економічні правопорушення часто реалізуються через складні фінансові механізми, що ускладнює доказування.

Суб'єктом економічного злочину може бути як загальний суб'єкт – осудна фізична особа, що досягла встановленого віку кримінальної відповідальності, – так і спеціальний суб'єкт.

Спеціальний суб'єкт є типовим для економічної злочинності. Ним можуть бути:

- службові особи підприємств;
- керівники суб'єктів господарювання;
- державні службовці;
- посадові особи банківських установ;
- матеріально відповідальні особи.

Наявність спеціального статусу є обов'язковою ознакою складу злочину в окремих випадках, зокрема при зловживанні владою чи службовим становищем.

У сучасних умовах також актуальним є питання відповідальності юридичних осіб, що передбачено у багатьох правових системах світу.

Економічні злочини переважно вчиняються з прямим умислом. Особа усвідомлює протиправний характер своїх дій, передбачає їх наслідки та бажає їх настання або свідомо допускає.

Мотиви можуть бути різними: корисливість, прагнення особистого збагачення, бажання зберегти контроль над активами, уникнути фінансових втрат або приховати інші правопорушення.

У деяких випадках можливий непрямий умисел або навіть необережність, однак для економічних злочинів це менш характерно. Саме корисливий мотив часто виступає визначальною психологічною ознакою.

Кримінальне законодавство передбачає підвищену відповідальність за економічні злочини у випадках:

- вчинення їх повторно;
- вчинення групою осіб або організованою групою;
- завдання значної, великої або особливо великої шкоди;
- використання службового становища;
- вчинення в умовах воєнного стану або надзвичайних обставин.

Кваліфікуючі ознаки впливають на ступінь тяжкості злочину та розмір покарання.

Економічні злочини відзначаються складністю доказування. Вони часто здійснюються шляхом багаторівневих фінансових операцій, із залученням кількох юридичних осіб або іноземних юрисдикцій.

Доказова база включає фінансову документацію, бухгалтерські звіти, банківські виписки, експертні висновки аудиторів та економістів.

Особливе значення має розмежування злочину та господарського ризику. Не кожне фінансове рішення, що призвело до збитків, є злочином. Ключовим є встановлення умислу та протиправності.

У глобалізованій економіці економічні злочини часто мають транснаціональний характер. Протидія їм здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів, вироблених такими організаціями, як Організація Об'єднаних Націй та Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей.

Ці інституції формують рекомендації щодо криміналізації відмивання доходів, фінансування тероризму, корупції та інших економічних правопорушень.

Адміністративні та господарські правопорушення економічного характеру

Адміністративні та господарські правопорушення економічного характеру становлять важливий сегмент правового регулювання економічної діяльності. Вони не досягають ступеня суспільної небезпеки, притаманного злочинам, однак здатні істотно впливати на стабільність економічної системи, конкурентне середовище, бюджетну дисципліну та фінансову безпеку держави. У підручниковому вимірі їх доцільно розглядати крізь призму юридичної природи, складу правопорушення, видів відповідальності, процедур притягнення до відповідальності та співвідношення з кримінально-правовими деліктами.

Адміністративні правопорушення економічного характеру – це протиправні, винні діяння (дії або бездіяльність), що посягають на встановлений порядок управління економічними процесами, фінансову дисципліну, податкові та митні правила, правила здійснення підприємницької діяльності і за які законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Господарські правопорушення економічного характеру – це порушення суб'єктами господарювання правил здійснення господарської діяльності, які тягнуть застосування господарсько-правових санкцій (штрафів, пені, припинення діяльності, анулювання ліцензій тощо).

Обидва види правопорушень належать до сфери публічно-правового регулювання економіки, але мають різну юридичну природу. Адміністративна відповідальність реалізується в межах адміністративного процесу і спрямована

переважно на фізичних осіб (у тому числі посадових), тоді як господарська відповідальність застосовується до суб'єктів господарювання – юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців.

Об'єктом адміністративних і господарських правопорушень у сфері економіки виступають суспільні відносини, що забезпечують належний порядок організації та здійснення господарської діяльності. Йдеться про:

- фінансову дисципліну;
- податкові та митні відносини;
- валютне регулювання;
- ліцензування та дозвільну систему;
- конкурентне середовище;
- правила ціноутворення;
- стандарти якості продукції та послуг.

На відміну від кримінальних злочинів, де шкода часто є значною та системною, адміністративні та господарські правопорушення можуть мати менш масштабний характер, але їх масовість створює кумулятивний негативний ефект для економіки.

Об'єктивна сторона таких правопорушень полягає у порушенні встановлених правил ведення господарської діяльності. Це може бути:

- порушення порядку ведення бухгалтерського обліку;
- несвоєчасне подання податкової звітності;
- порушення правил валютних операцій;
- здійснення діяльності без належної ліцензії;
- порушення антимонопольного законодавства;
- недотримання стандартів у сфері державних закупівель.

Частина правопорушень має формальний склад, тобто для притягнення до відповідальності достатньо самого факту порушення. В інших випадках необхідно встановити настання шкідливих наслідків, наприклад матеріальних збитків або створення загрози економічній безпеці.

Суб'єктами адміністративних правопорушень економічного характеру можуть бути як фізичні особи, так і посадові особи підприємств, установ, організацій.

У господарському праві суб'єктами відповідальності є суб'єкти господарювання – юридичні особи або фізичні особи-підприємці. Важливою особливістю є те, що відповідальність може наставати незалежно від наявності складу злочину, тобто навіть за формальні порушення встановлених правил.

Вина у адміністративних та господарських правопорушеннях може проявлятися як у формі умислу, так і необережності.

Наприклад, умисним буде свідоме приховування доходів від оподаткування, тоді як необережним – порушення строків подання звітності через недбалість або неорганізованість.

У господарському праві значення має також принцип об'єктивної відповідальності, коли санкції застосовуються незалежно від доведення умислу, якщо порушено встановлений порядок діяльності.

За адміністративні правопорушення передбачаються штрафи, попередження, адміністративне припинення діяльності, конфіскація предметів правопорушення.

Господарські санкції можуть включати штрафні санкції, стягнення пені, відшкодування збитків, анулювання ліцензії, призупинення діяльності, розірвання договорів, застосування фінансових санкцій контролюючими органами.

Метою цих санкцій є не лише покарання, а й відновлення порушених економічних відносин, стимулювання дотримання правил та профілактика подальших порушень.

Одним із найскладніших питань є розмежування адміністративних, господарських і кримінальних деліктів. Ключовими критеріями виступають:

- ступінь суспільної небезпеки;
- розмір завданої шкоди;
- наявність умислу;
- системність порушень.

Наприклад, ухилення від сплати податків може кваліфікуватися як адміністративне правопорушення при незначному розмірі недоплати, але за наявності значної шкоди та умислу – як кримінальний злочин.

Таке розмежування має принципове значення для дотримання принципу справедливості та пропорційності відповідальності.

Система адміністративної та господарської відповідальності функціонує через діяльність контролюючих органів – податкових, митних, фінансових, антимонопольних та інших регуляторів.

На міжнародному рівні формування стандартів фінансової дисципліни підтримується такими організаціями, як Організація Об'єднаних Націй та Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, які розробляють рекомендації щодо запобігання фінансовим порушенням і зловживанням.

Адміністративні та господарські правопорушення економічного характеру не слід недооцінювати. Хоча кожне окреме порушення може мати обмежений масштаб, їх системність здатна створити серйозні ризики для бюджетної стабільності, конкурентного середовища та довіри до економічних інститутів.

Ефективна система реагування на такі правопорушення є складовою економічної безпеки держави та важливим елементом профілактики більш тяжких злочинів.

Латентність економічних злочинів

Латентність економічних злочинів є однією з ключових проблем сучасної кримінології та практики протидії економічній злочинності. Вона означає прихованість певної частини злочинів від офіційного обліку, статистики та правоохоронної системи. Інакше кажучи, це різниця між реально вчиненими економічними злочинами та тими, що були виявлені, зареєстровані та стали предметом кримінального провадження.

Особливість економічної злочинності полягає в тому, що її латентність традиційно є значно вищою, ніж у злочинів загальнокримінального характеру. Якщо насильницький злочин зазвичай має очевидного потерпілого і зовнішні прояви, то економічні правопорушення часто маскуються під легальну господарську діяльність, мають складну фінансову форму і не супроводжуються негайними видимими наслідками.

У кримінології розрізняють природну та штучну латентність.

Природна латентність виникає тоді, коли злочин не стає відомим правоохоронним органам через відсутність повідомлення або через складність його виявлення. В економічній сфері це може бути пов'язано з тим, що потерпіла сторона не усвідомлює факту порушення або не може його довести.

Штучна латентність пов'язана з недоліками діяльності правоохоронних органів, свідомим приховуванням інформації, корупційними зв'язками або небажанням реєструвати злочин.

В економічній сфері обидва види латентності поєднуються, що значно ускладнює формування об'єктивної картини злочинності.

Однією з основних причин є складність механізмів їх вчинення. Економічні злочини часто реалізуються через фінансові операції, бухгалтерські записи, договори та трансакції, які на перший погляд виглядають законними. Виявлення порушень потребує спеціальних знань у сфері фінансів, аудиту, податкового права.

Другою причиною є зацікавленість сторін у нерозголошенні. Потерпілі суб'єкти господарювання можуть уникати звернення до правоохоронних органів через побоювання репутаційних втрат, розкриття комерційної таємниці або ризиків для інвестиційної привабливості.

Третьою причиною є складність доказування. Економічні злочини часто не залишають очевидних фізичних слідів. Їх розслідування потребує проведення

фінансово-економічних експертиз, міжнародного співробітництва, аналізу великих масивів даних.

Четвертою причиною є транснаціональний характер багатьох фінансових схем. Використання офшорних юрисдикцій, багаторівневих компаній та електронних платіжних систем ускладнює ідентифікацію кінцевих бенефіціарів.

Важливу роль відіграє так званий «ефект розмитого потерпілого». У багатьох випадках економічні злочини завдають шкоди не конкретній особі, а широкому колу осіб або державному бюджету. Через це відсутній персоналізований суб'єкт, який би активно захищав свої права.

Також існує феномен толерантності до економічних правопорушень. У суспільстві можуть побутувати установки, що певні порушення – наприклад, мінімізація податків – є «нормальною практикою». Така установка знижує ймовірність повідомлення про правопорушення.

Не менш важливим є страх перед перевітками. Звернення до правоохоронних органів може спричинити додаткові аудити та контрольні заходи щодо самого заявника.

Інституційна слабкість системи фінансового контролю, нестача фахових кадрів, перевантаженість слідчих підрозділів та недосконалість процедур фінансового моніторингу також сприяють латентності.

Важливу роль у протидії фінансовій прихованості відіграють міжнародні стандарти, розроблені такими організаціями, як Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та Організація Об'єднаних Націй. Їх рекомендації спрямовані на підвищення прозорості фінансових операцій, ідентифікацію кінцевих бенефіціарів та посилення міжнародного співробітництва.

Висока латентність економічних злочинів призводить до викривлення офіційної статистики та недооцінки реального рівня загроз економічній безпеці.

Це ускладнює планування державної політики, розподіл ресурсів правоохоронних органів та розробку профілактичних програм.

Крім того, латентність створює відчуття безкарності, що стимулює подальші правопорушення. Якщо суб'єкти господарювання переконані, що ризик викриття низький, вони можуть свідомо вдаватися до незаконних схем.

Для оцінки латентності застосовуються непрямі методи дослідження:

аналіз	податкових	розривів;
порівняння офіційної статистики з даними аудиторських перевірок;		
соціологічні	опитування	бізнесу;
економетричні	моделі	тіньової економіки;
моніторинг підозрілих фінансових операцій.		

Сучасні технології аналізу великих даних та цифровий фінансовий моніторинг поступово зменшують рівень прихованості, однак повністю усунути латентність неможливо.

Латентність економічних злочинів тісно пов'язана з масштабами тіньової економіки. Чим більша частка економічної діяльності перебуває поза офіційним обліком, тим складніше виявити порушення.

Тіньова економіка створює сприятливе середовище для ухилення від оподаткування, незаконного обігу капіталу та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.